

■ **מקומראן עד קהיר – מחקרים בתולדות התפילה, בעריכת יוסף תבורי, ירושלים תשנ"ט, קסט + 46 עמ.**

הקובץ שלפנינו הוא מפירות עבודתה של קבוצת חוקרים במכון ללימודים מתקדמים שליד האיניברסיטה העברית בשנת תשנ"ז, ושל יום עיון אשר סיכם את עבודת הקבוצה. הקובץ מחזיק שמונה מאמרים בעברית ושניים באנגלית, וכולם מלבנים היבטים מגוונים של התפילה והתפתחותה במשך תקופה של למעלה מאלף שנים – מימי הבית השני ועד לעיצומם של ימי הביניים, כפי שמתברר מתעודות וממסמכים שנמצאו בגניזה הקהירית.

המאמרים הם: משה אידל, על הקדושה והצפייה במרכבה; אורי ארליך, לחקר נוסחה הקדום של תפילת שמונה עשרה – ברכת העבודה; יעקב בלידשטיין, שליח ציבור: טיבו, תפקידיו, תולדותיו; דוד הנשקה, בין "פרשת העיבור" לברכת המינים; שלמה נאה, עוד על "פרשת העיבור"; שיק רייף, התפילה שבכתב מן הגניזה – צורתה הפיסית ויחסה אל התוכן; ישראל תאשמע, תפילת ערבית: רשות או חובה?; יוסף תבורי, עבודת ה' של אנשי המעמד. חלק אנגלי: אסתר חזון, הקדושה ותולדותיה לאור המגילות הגנוזות; פיטר ון דררהרסט, תפילות יהודיות שב"תורות השליחים".

כוחו הגדול של הקובץ הוא בשניים: א – הכותבים הם מראשי המדברים בתחומם, ויש במאמריהם סיכום מצב המחקר עד כה, לבד מתוספות החידושים שהם מציגים איש איש במאמרו; ב – הכותבים מייצגים קשת רחבה וסגנונית של תחומי התמחות ודיסציפלינות, וכך הקובץ עשיר יותר. יש בו תרומה חשובה למתודולוגיה הראויה של חקר התפילה: בחינה לשונית, ספרותית והיסטורית, בתוך תרבות ישראל ומחוצה לה, של המצע הטקסטואלי, אשר פעמים רבות הוא חלקי או משובש.

יש לקוות כי הקובץ יעורר קבוצות דיון נוספות וישמש זרו לקידום חקר התפילה וגלגוליה.

■ **מזל עמרני, פיוטי הגשם "זכור אב נמשך" ו"אל חי יפתח אוצרות שמים" – עיון ודרכי הוראה, ירושלים אלול תשנ"ח, יוצא לאור ביוזמת הוראת הפיקוח על הספרות בחינוך הממ"ד, משרד החינוך והתרבות; מטעם המכללה האקדמית הדתית למורים ע"ש רא"מ ליפשיץ; המפעל לחקר שירת קודש והתפילה, הקתדרא לחקר הפיוט והוראתו ע"ש ח"מ ליהמן ז"ל, המחלקה לספרות עם ישראל, אוניברסיטת בראימן, רמתגן. 31 עמודים.**

המחברת מנתחת שני "פיוטי גשם", הנאמרים במנהג האשכנזים ("זכור אבי") ובמנהג הספרדים ("אל חי יפתח"), כדי להתאימם להוראה במסגרת החינוך הממלכתית. לאחר הקדמה קצרה על פיוטי הגשם ומושגי יסוד, נידונים בפירוט – אף כי בלשון קצרה וקולעת – שני הפיוטים שהם מוקד החוברת, הן מצד הלשון הן מצד הצורה והמבנה.

המחברת השכילה להפנות את המעיין גם אל ספרות מחקר רלוונטית, בהערות השוליים וברשימה ביבליוגרפית אשר חותמת את החוברת, וכן הוסיפה הצעות למשימות לתלמידים. אלו יכולות להפנות כיווני חשיבה רבים לתלמידים ולמוריהם כאחד, והן מגוסחות בלשון צנועה ומאופקת.

יש לקוות כי החוברת הזו תשמש סימן לבאות, ובכך תוסיף תרומה חשובה למאמץ לפלס

נתיבות אשר יקרו את הפיוטים אל עולמם של התלמידים.

החוברת מופנית מוצהר רק לתלמידי הממ"ד, אך דומה שהיא יכולה להועיל גם לתלמידי החינוך הממלכתי. ואם בדמותה זו היא אינה מעובדת די הצורך, ראוי כי תשמש מקור השראה לאחראים על הוראת הספרות במסגרות הללו כדי שיעבדו חוברות כאלה לצורכיהם, שהרי הפיוט אינו קניין של הציבור הדתי בלבד, אלא חלק מנכסי הרוח של כל העם היהודי.

■ **Marie-Christine Varole, Manuel de Judéo-Espagnol: langue et culture, Langues et Mondes/ L'asiathèque, Paris 1998, 319 pp.+Disque.**

ספר הלימוד מאת מארי-כריסטין וארול הבלשנית ממלא חלל הקיים בהוראת ספרדית-יהודית (ס'י). הספר משלב היטב אוצר מילים עשיר, ידע דקדוקי חשוב ומקורות אותנטיים מלשון הדיבור

והכתב, המשקפים את לשונם ותרבותם של יוצאי ספרד. לשם כך השתמשה המחברת בעקרונות פדגוגיים מודרניים.

הספר נפתח בסקירה קצרה על הלשון והתפתחותה מימי הביניים בספרד עד התגבשותה העצמאית בתפוצה הספרדית אחרי הגירוש, באימפריה העות'מאנית ובצפון אפריקה (החכתייה). מתוארת רבגוניות הלשון והשפעת לשונות אחרות עליה (עברית, תורכית, יוונית, איטלקית וצרפתית); כן נידונים הנורמה והגיוונים המצויים בלשון, ומתוארת המערכת הפונטית שלה ושיטת הכתיב.

בספר תשע יחידות לימוד: 1 – מי אתה/את?; 2 – היכן מגורריך?; 3 – בבית; 4 – הולכים ומדברים; 5 – יציאות וכניסות; 6 – מן העבר; 7 – הבה נאמר; 8 – דברים משמחים; 9 – בריאות. כל אחת מן היחידות נחלקת לשתיים: בחלק הראשון (A) מתוארות מטרות היחידה, ובעקבותיהן דיאלוגים טבעיים למדי, אוצר מילים חדש וביטויים מיוחדים המשמשים לתקשורת בין דוברי ס"י, נושאים דקדוקיים, הערות על ענייני תרבות מיוחדים ותרגילים. החלק השני (B) מפרט פתגמים, שירים וסיפורים עממיים בצד מקורות אחרים, כגון טקסטים ליטורגיים, פרשנות, קטעי "מעם לועז", קו(מ)פלאס, רומנסות, חידות, בדיחות ואפילו מרשמים לבישול ולאפייה. גם בו יש הפרדה להסברי אוצר מילים, תרגול, דרכי נטייה של פעלים ועוד. הספר מלווה בציורים חוסכי הסברים, לדוגמה: כלי אוכל (עמ' 80), רהיטים (עמ' 83), בעלי חיים (עמ' 162), חלקי גוף (עמ' 222). תמונות של דמויות ספרדיות והווי חיים ספרדי משולבות בספר, מרביתן בין יחידות הלימוד ומיעוטן בתוכן. תרגילים רבים ומגוונים מלווים כל יחידת לימוד, ופותרונותיהם מובאים בסוף הספר, לפני הגלוסר של המילים בסיי שנלמדו בספר.

מסורת הדיבור שנבחרה היא הס"י הסטנדרטית של יוצאי תורכיה, אם כי במקרים אחדים יש הערות על הברלי להגים. למשל, בעמ' 41 נאמר שבנטיית הפועל ser (להיות) בגוף ראשון מקובל באיסטנבול לומר so ואילו באיזמיר – se; הפועל azer (לעשות) הוא fazer בסלוניקי. הס"י בספר מתועקת באותיות רומיות בהתאם למפתח שבעמ' 27, ורק לעתים רחוקות מובאים צילומי מקורות בכתבים העברי המקובל – בכתב מרובע, רש"י או סוליטראו – בצד תעתיקים לאותיות רומיות: למשל, הודעות אירוסין (עמ' 76), מודעות (עמ' 141), שיר יין (עמ' 187) ועוד.

הספר מלווה בתקליטור ובו ארבעים ושלושה מן הקטעים שבספר. הם מסומנים בספר בציור תקליטור קטן שמספר בצדו, וכך יכול התלמיד לשמעם ולא רק לקראם. ההקלטות מושמעות ברובן מפי דוברי שפה אותנטיים, אם כי גם המחברת משתתפת באותן הקלטות, בין בהסברים (בצרפתית) ובשיחות, בין בשירים.

יש לברך את מארייכריסטין וארול על ספרה החשוב לכל לומד ס"י, ומי יתן ונראה ספרים כאלה גם בעברית ובאנגלית, שהן הלשונות שרוב הלומדים והחוקרים מצויים בהן.

אורה (רודריג) שורצולד

David S. Malka, *From Generation to Generation — A Legacy of Faith and Tolerance*, Book-mart Press, USA 1999. XV + 199 pp.

לרגל יום השנה החמישים למותו של הרב סלמון (שלמה) מלכה, אשר כיהן במשך ארבעים ושלוש שנים (1906-1949) כרב הראשי של יהודי סודאן, הוציא לאור צעיר בניו, דויד מלכה, אסופה של מקצת מאמרי אביו, והוסיף עליהם מזכרונותיו ומרשמיו על הוריו, אחיו ואחיותיו.

הרב מלכה כתב את מאמריו בערבית ופרסם אותם בעיתון היהודי "אל-שמס", אשר יצא לאור בקהיר בין השנים 1934-1948. בשנת 1977 הוציא לאור אדמונד, בן אחר של הרב מלכה, תרגום לאנגלית של רוב המאמרים של אביו. הספר יצא אז בהוצאה פרטית במכונת כתיבה. עתה בא דויד מלכה, ליקט שלושים ושישה מתוך כמאתיים מאמרים שפרסם אביו בשעתו, מיין אותם על פי נושאים בשמונה פרקים, והדפיס אותם בספר ערוך היטב.

בחלק השני של הספר יש מעט מזכרונותיו על הוריו וילדיהם. הספר הזה מצטרף אל ספרו של אחיו הגדול, אלי, אשר הוציא לאור בשנת 1997 את ספרו *Jacob's Children in the Land of the Mahdi — Jews of the Sudan* (ראו סיקורת מורחבת עליו בחוברת 73 [סתיו תשנ"ח], עמ' 165-166).

שני הספרים הללו יכולים לספק מידע מועיל לכל חוקר שיטפל בעתיד בתולדות הקהילה היהודית הקטנה אשר חייתה בסודאן מסוף המאה הי"ט ועד שנות השישים של המאה העשרים, ובמיוחד במורשתו הרוחנית של מנהיגה המובהק, הרב שלמה מלכה ז"ל.

■ פרקי שירה – מגנזי השירה והפיוט של קהילות ישראל, ב, בעריכת יהודית דישון ואפרים חזן, רמת-גן תשנ"ט, 154 עמ'.

חלפו כמעט עשר שנים מאז שיצא לאור הקובץ הראשון של "פרקי שירה" ועתה מונח לפנינו הקובץ השני ובו תשעה מאמרים, הזורים אור על טקסטים פיוטיים מימי הביניים בספרד ובפרובנס, במצרים ובתימן, בבלקן ובאשכנז. המאמרים הם: בנימין ברתקוה, הפייטן שלמה מלג'ירי ופיוטיו; יהודית דישון, סיפור 'האישה שלא עמדה במבחן' (ספר המעשים על פי כתביד בודליאן מספר Or. 135); מאיר ולנשטיין ז"ל, על אלגיה אחת מגניות קהיר; מאשה יצחקי, ארבע חידות חדשות משל אברהם אבן עזרא; יהודה רצהבי, שירי שבח לר' יוסף הירושלמי; יהודה ליב וינברגר, שירת שלמה מבורך; אפרים חזן, שמונה פיוטי רשות חדשים למנדיל אביזמרה; יוסף טובי, סדרת שיריים לא ידועה לרבי שלום שבזי; אהרן מירסקי, שירי ר' ישראל נג'ארה מ'שארית ישראל'.

accuse only the leadership in his struggle against the opponents of the pietistic practices he advocated.

Professor Blidstein teaches in the Department of Jewish Philosophy at Ben-Gurion University of the Negev.

A Byzantine Manuscript of Sermons: A Description and Selections about Prayer and the Synagogue (164–184)

Marc Saperstein and Ephraim Kanarfogel discuss the sermon, a central element in synagogue custom. They introduce a collection of sermons written in the Byzantine empire circa 1425, explaining that the text reflects a scribal transcription from dictation. The writers describe the preacher's style, present a sampling of his views and publish three selections from the manuscript.

Professor Saperstein teaches at George Washington University, Washington D.C., and Professor Kanarfogel at Yeshiva University, New York.

BOOK REVIEW (185–187)

Iris Fishof reviews *The Torah Case – Its History and Design* by Bracha Yaniv.